

BAYBURT
ARAŞTIRMALARI
Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat

Editörler

Dr. Turgay KABAK

Dr. Ferdi GÜZEL

© Copyright 2020

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-7707-95-4

Kitap Adı

Bayburt Araştırmaları
Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat

Editörler

Dr. Turgay KABAK
Dr. Ferdi GÜZEL

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

SOC000000

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

6. BÖLÜM

BAYBURT KAZASI KAYIP KÖYLERİ: XVI.-XX. YÜZYIL

Yasin DÖNDER¹
Alpaslan DEMİR²

GİRİŞ

Bayburt bölgesi Tuğrul Bey'in 1054 Anadolu seferi sırasında Selçuklular tarafından ele geçirilememiştir. Ancak 1071 Malazgirt Savaşı sonrası kesin olarak Türk hâkimiyetine girdi. Anadolu'da ilk Türk beylikleri döneminde Bayburt şehri ve çevresi 1202 yılına kadar Saltuklular hâkimiyetinde iken çeşitli dönemlerde kısa süreli olarak Danişmentliler ve Trabzon Rum İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır. 1202 yılında Anadolu Selçukluları eline geçen Bayburt yıkılışına kadar bu devletin hâkimiyetinde kaldı. Sonraki süreçte Bayburt ve çevresinde İlhanlılar, Eretnalılar, Kadı Burhaneddin, Akkoyunlular ve Savefiler hâkim olmuştur. 1514 yılından itibaren ise bölgede Osmanlı idaresi başlamıştır.³

Coğrafi anlamda Bayburt "Çoruh nehrinin ana membaları olan Mescid ve Kop dağlarından inen ve Masat Deresi adını alarak; doğu-batı ve daha sonra güney-kuzey ve sonuç olarak da batı-doğu yönünden çevirdiği büyük bir yayın içinde ve dışında kalan küçük, büyük düzlükler, ovalar, yaylalar ve arızalı alanlardan oluşur."⁴

¹ Dr. nesa1035@hotmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0669-1688>

² Prof. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. alpaslan.demir@gop.edu.tr. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2397-8293>

³ İsmet Miroğlu, "Bayburt", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 226.

⁴ Mutlu Adak, *X.-XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt'un Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015, s. 22.

Kayıp/Terk Edilmiş Köyler Meselesi

Yerleşmelerin terk edilmesi ve kaybolması hakkında, Suraiya Faroqhi'nin⁵ kaleme aldığı 1976 tarihli makaleden günümüze, özellikle yakın dönemde yoğunlaşmak üzere, çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁶

Yapılan çalışmalardan 16. yüzyılda kayıtlı köylerin bölgelere göre değişiklik göstermekle beraber, yaklaşık % 50-65'inin 20. yüzyıla kadar gelen süreçte terk edilerek günümüze ulaşmadığı ortaya çıkmaktadır. Anadolu coğrafyasında tarihi süreç içerisinde köylerin terk edilmesi ve kaybolması sorunsalını açıklamak için pek çok neden sıralanabilir. Araştırmaya esas bölgelerin fiziki, beşeri, idari, siyasi ve ekonomik farklılıkları hem nedenler hem de oranlar açısından farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak kayıp

⁵ Suraiya Faroqhi, "Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler*, 1976, s. 289-302.

⁶ Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir-Emine Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020; Oktay Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Timaş Yayınları, Ankara 2015, s. 557- 591; Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008; Osman Gümüşçü, "Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler", 17. *Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, Osman Gümüşçü, "Gözlemcilerinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması", *Polis Akademisi Yayınları, Kitap Dostu Prof. Dr. Ali Birinci Armağanı Ankara* 2017, s. 479-502; Osman Gümüşçü, "Türkiye'de Osmanlı Dönemi Yerleşmelerinin Terk Edilmesi ve Kaybolması Hakkında Yapılan Çalışmalar", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 1, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 409-429; Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Artışı, Göçler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XVII Yüzyıl)", *Avrupa Tarihinde Türk Eli Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2017, s. 127-136; Emine Erdoğan Özünlü, "Terk-i Diyar Etmenin Arka Planına Bir Bakış: Osmanlı Merkez ve Taşra Yönetiminde Yaşanan Değişimlerin Göç Etkisi (XVII-XVIII. Yüzyıl)", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Yayınları, Ankara 2017, s. 473-488; Alpaslan Demir, "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C. 34, S. 58, 2015, s. 563-581; Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 21, 2017, s. 15-31; Alpaslan Demir, "16. Yüzyıl Göç Çalışmalarında Yöntem ve Terk Edilmiş Köyler Meselesi: Menemen Kazası Örneği", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2020, s. 137-142; İlker Yiğit, *XVI.-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2018; İlker Yiğit, "İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Ankara 2017, s. 329-364; İlker Yiğit – Osman Gümüşçü, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 44, 2017, s. 323-338; Sadullah Gülten, "Osmanlı Anadolu'sunda Bir İskan Hikayesi: Bozok Sancağı'nda Aşiretler, Köylüler ve Celâlîler (16-19. Yüzyıllar)", *History Studies*, C. 11, S. 1, 2019, s. 129-154; Yasin Dönder, *XVI.-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Tokat Örneği*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2020.

oranlarının yüksek seyrettiği dönemlerin izahında benzer etkenlerin ön plana çıktığı söylenebilir. Kırsal yerleşmelerin yok olması süreci, temelde göç olgusunun gerekçeleriyle doğrudan ilintilidir. Bu bağlamda köylerin terk edilme sürecinin sebepleri ana başlıklar halinde şu şekilde sıralanabilir:

“1-Doğal afetler, iklim salınımları ve salgın hastalıklar

2-Büyük taşışın etkileri

3-Artan vergilerden kaçış

4-Tımar sisteminin bozulması

5-Celali isyanları ve eşkıyalık

6-Göçler ve bu yolla köylerin tophulaşması

7-Ayanların faaliyetleri

8-Savaşlar ve askeri seferlerin etkileri

9-Mülkiyet özellikleri”⁷

Bayburt Kazası'nın Kayıp Köyleri

Bu çalışmanın amacı Osmanlı iskân çalışmalarında önemli bir problem olan kayıp/terk edilmiş köyler meselesi bağlamında, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen süreçte, Bayburt kazasının durumunu ortaya koymaktır. Bu çerçevede Bayburt kazasına⁸ ait 1591 tarihli son tahrir defterinde kayıtlı olan 202 köy esas alınmıştır. Bu köylerin tahrir sonrası kayıtlarının bulunduğu avarız defteri, derdest defterleri ve nüfus defterinden takibi yapılarak günümüze ne kadarının ulaştığı ya da kaybolduğu tespit edilmektedir. Yapılan bu takip sonucunda 61 köyün çeşitli dönemlerde kaybolarak günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Bayburt kazasının 16. yüzyılın sonunda var olan 202 köyünün %30'u zaman içerisinde çeşitli nedenlerle sakinlerinin terk etmesiyle ortadan kalkarak günümüze ulaşmamıştır. Her ne kadar bu oran yüksek görünse de Anadolu'nun çeşitli bölgeleri için yapılan çalışmalarla kıyaslandığında düşük bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Menemen,⁹ Manisa, Konya, Sivas¹⁰ ve Tokat'ta¹¹ bu oran %50-65 aralığındadır (bkz. Tablo I).

⁷ Bu maddelerin detaylı bilgisi için bkz. Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir-Emine Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

⁸ Bayburt Sancağı ile ilgili bkz. İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Üçler Matbaası, İstanbul 1975. İsmet Miroğlu'na ait eserde köy isimlerinin eksik olması nedeniyle köy listeleri tahrir defterlerinden çıkarılmıştır.

⁹ Alpaslan Demir, “16. Yüzyıl Göç Çalışmalarında Yöntem ve Terk Edilmiş Köyler Meselesi: Menemen Kazası Örneği”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2020, s. 137-142.

¹⁰ Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir-Emine Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

¹¹ Yasın Dönder, *XVI.-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Tokat Örneği*, Tokat Gazi-osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2020.

Tablo I: Çeşitli Bölgelede Kayıp Köy Oranları												
	Menemen		Manisa		Konya		Sivas		Tokat		Bayburt	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Toplam Nüfus Barındıran Yerleşme	68	100	219	100	223	100	352	100	363	100	202	100
Devam Eden Yerleşme	25	37	77	35	77	35	158	45	173	48	141	69
Kayıp Yerleşme	43	63	142	65	146	65	194	55	190	52	61	30

Anadolu'nun kaybolan yerleşmeleri konusunda henüz çok fazla araştırmanın olmaması nedeniyle karşılaştırma imkânları sınırlıdır. Bölgesel şartlara göre kayıp oranlarının oluştuğu düşünölmektedir. Bölgelelerin fiziki, beşeri, idari, siyasi ve ekonomik konumları yerleşmelerin kaybolmasında farklı oranların çıkmasına neden olmaktadır. Fakat bu konuda mukayese yapabilmek için benzer özellikler taşıyan farklı bölgelele ilişkin çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bayburt kazasında kayıp yerleşmelerin oranı %30'dur. Benzer şekilde Çankırı kazasında bu oran %22¹² olarak tespit edilmektedir. Her iki kazanın da çevresel şartlarındaki kısıtlılıklar iskân kararlılığı bağlamında olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bir başka ifade ile Konya, Sivas, Tokat, Manisa gibi şehirlerle kıyaslandığında Bayburt kazasının ekonomik anlamda cazibe merkezi olmaması, köylerin kaybolmasına etki eden en önemli sebeplerden eşkıyalık, vergi baskısı gibi unsurlardan nispeten daha az etkilenmesine neden olmuştur.

50 yıllık periyotlar esas alınarak kaybolan 61 köyün en son kaynaklarda hangi dönemde göröldüğü meselesi kayıp dönemlerinin ve sebeplerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede kayıp 61 köy için şu şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

1591 tarihli Bayburt'un son tahririnde var olan köylerden 24 tanesinin 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık kayıtlarda var olmadığı görölmektedir. Son kez 1591 tarihli tahrirde görölen adı geçen bu köylerden 10 tanesinde nüfus bulunmamaktadır. Geriye kalan 14 köyden 9'u Müslüman 5'i ise gayrimüslimlere ait yerleşmelerdir. Nefer sayıları değerlendirildiğinde 10 neferden aşağı nüfuslu 5 yerleşme vardır. Söz konusu dönemde

¹² Osman Gümüşü-Alpaslan Demir-Emine Erdoğan Özünlü, a.g.e., s. 67.

(1600-1650) kaybolan köylerin genel itibariyle nüfus barındırmayan ya da az nüfuslu yerleşmeler olduğu söylenebilir. Her ne kadar vergiye esas bir tarım ünitesi olarak karye niteliğinde deftere kaydedilmişse de nüfus barındırmaması nedeniyle bu yerleşmeler gerçek bir köy yerleşmesi özelliğini devam ettiremeyerek yok olmuşlardır. Yerleşmelerin kaybolması yalnızca az nüfuslu köylerin yaşadığı kaçınılmaz bir gerçekliğin ötesinde çeşitli şartlar oluştuğunda pek çok köyün kurtulamadığı bir iskân kaderidir. Nitekim bahsi geçen dönemde bu tarz örnekleri de görmek mümkündür. Örneğin Simkaven (24 nefer), Köşkerek (23 nefer), Sekü (20 nefer), Salamud (19 nefer) gibi Müslüman köyler ile Soçi (22 nefer), Bosavi-i Evsat (16 nefer), Avanis (14 nefer) gibi gayri Müslimlerden müteşekkil orta ölçekli köyler de zaman içerisinde kaybolmuşlardır.

En son 1642 tarihli avarız defterinde görülen 4 yerleşme tespit edilmiştir. Bunlardan üçü son tahrir defterinde nüfus barındıran ve halkının çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu Kankendi ve Galir köyü ile halkının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Babusthan köyleridir. Karamuhviran köyünde ise son tahrirde nüfus bulunmamaktadır. Ancak, son tahrir defterine göre Kankendi (82 nefer), Galir (30 nefer), Babusthan (22 nefer) gibi orta ve büyük ölçekli üç köyün avarız sonrası kaybolmuş olması izaha muhtaçtır. Avarız defterine göre Kankendi köyünde daha önce Müslüman görülmezken 2 Müslüman hane kaydedilmiştir. Ayrıca 24 gayrimüslim hane bulunmaktadır. Galir köyünde ise tahrirde 28 gayrimüslim 2 Müslüman vergi neferi kayıtlı iken avarız defterinde 6 Müslüman hane ve 8 gayrimüslim hane kaydedilmiştir. Babusthan köyünde son tahrirde 18 Müslüman 4 gayrimüslim vergi neferi görülürken avarız defterinde sadece 8 Müslüman hane yazılmıştır. Son tahrirde nüfus barındırmayan Karamuh köyünde ise avarız kayıtlarına göre 2 Müslüman hane bulunmaktadır. Buradan hareketle de avarız kayıtlarına göre köylerdeki nüfus varlığının azaldığı ifade edilebilir.

Derdest defterlerine göre en son 1700-1750 aralığında görülen 10 köy bulunmaktadır. Bu köylerden sadece Mezidlü ve Hamşi köyleri avarız kayıtlarında geçmektedir. Son tahrirde 41 vergi neferi gayrimüslim bulunan Hamşi köyü avarız defterinde sadece 2 hane Müslim nefere sahiptir. Gayrimüslimler 17. yüzyıl başlarında bu köyü terk etmiştir. Mezidlü köyü ise son tahrirde 30 vergi neferi Müslüman kaydedilmişken avarız defterinde 4 hane Müslüman yazılmıştır. Geri kalan 8 köy avarız defterinde kayıtlı

değildir. Bu 8 köyün ikisi (Ladras ve Ankusar) son tahrir defterinde nüfus barındırmamaktadır. Geri kalan 5 köy ise Danır (8 nefer) Zevlik (8 nefer), Babusta (12 nefer), Sağmanı (27 nefer) ve Purvenos (30 nefer) olup tamamı Müslümanlarca meskundu. Ancak bu köyler avarız sonrası tekrar ortaya çıkmış olmalıdır. Nitekim Anadolu'nun çeşitli yerlerinde benzer olayı¹³ görmek mümkündür. Fakat derdest defterlerinden bu köylerin ne kadar nüfusa sahip olduklarını görmek mümkün olmamaktadır.

Derdest defterlerine göre en son 1750-1800 aralığında görülen 16 köy mevcuttur. Bunlardan 4 tanesi avarız defterinde de bulunmaktadır. Alagud köyü tahrir defterinde viran olarak kayıtlı olup nüfusu bulunmamaktadır. Bu köy avarız defterinde 1 Müslüman hane olarak kayıtlıdır. Püşkerek köyü son tahrir defterinde 12 Müslim vergi neferi yazılmışken avarız defterinde 4 Müslüman hane görülmektedir. Sogari köyünde son tahrirde 13 Müslim vergi neferi iken avarız defterinde 5 Müslüman hane; Kodula köyünde son tahrirde 17 Gayrimüslim ve 11 Müslüman olmak üzere 28 vergi neferi kayıtlı iken avarız defterinde sadece 12 Müslüman hane kaydedilmiştir. Diğer 12 köy ise avarızda mevcut değildir. Bunlardan ikisi (Sonçeki ve Sincari) son tahrirde nüfussuz köylerdir. 10 köyün 7'si Müslüman 3'ü gayrimüslimlerce meskündür. Nispeten büyük olarak nitelendirilebilen 48 vergi neferi barındıran Çömürge ile 41 vergi neferi barındıran Üçbasur köylerinin avarızda görülmemesi ilginçtir. Köylerin avarız vergisinden kaçmak için terk edilmiş olduğu söylenebilir.

Kayıtlarda en son 1800-1850 aralığında görülen 4 köyün ikisi (Çalkanas ve Kılavuz) avarız defterinde kayıtlıdır. Bu köylerden Kılavuz son tahrirde nüfus barındırmazken avarız defterinde 3 Müslüman hane olarak kaydedilmiştir. Son tahrirde 39 gayrimüslim nefer olarak kaydedilen Çalkanas köyü avarız defterinde ise 3 Müslüman ve 16 gayrimüslim olmak üzere toplam 19 hane olarak kaydedilmiştir. Avarızda görülmeyen Rağnik-i Ulya son tahrirde 17 nefer gayrimüslim Vank-ı Göci ise 40 nefer Müslüman olarak kayıtlıdır.

Kayıtlara göre en son 1850-1900 aralığında görülen 4 köyden Lüsük-i Süfla son tahrirde 62 nefer gayrimüslim iken avarızda 4 hane gayrimüslim, Ahsunk-ı Süfla köyü ise son tahrirde 31 nefer gayrimüslim iken avarızda 1 hane gayrimüslim olarak kayıtlıdır. Avarızda görülmeyen Sebtikirekös köyü son tahrirde 19 nefer gayrimüslim, Ağnasor köyü ise 15 nefer Müslüman olarak kayıtlıdır.

¹³ Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir-Emine Erdoğan Özünlü, a.g.e., s. 464.

Tablo II: Kaybolan Köylerin Son Görüldüğü Dönemler						
1591	1600-1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900
Avanis	Babusthan		Ankusar	Alagud	Çalkanas	Ağnasor
Bağçecik	Galir		Babusta	Çıhasor	Kılavuz	Ahsunk-u Süflâ
Baş Bosavi-i Ulya	Kânkendi		Danır	Çömürği (Çöreği)	Rağnik-i Ulya	Lüsnük-ü Süflâ
Bekçi	Karamuh		Hamşı	Horgi	Vank-1 Göci	Sebt Kirekös
Bosavi-i evsat			Ladras	Kandoğar		
Cancı-i Külürek			Mezidlü	Kendilob		
Çakırkulu			Purvenos	Kodula		
Direndik			Sağmanı	Püşkerek		
Eğredik			Zevlik	Sincari		
Ekleç Ağıl				Sogari		
Ekrek				Sonceki		
Horsos				Sosik		
Karvar				Üçbasur		
Kilasor				Vank-1 Ali		
Kömürsü				Yenice		
Viran						
Köşkerek				Yenisey		
Sağık viran						
Salamud						
Sekü						
Simkaven						
Sobrine						
Soçi						
Sodum						
Kelih Viran						
Vank-1						
Bıçakçı						

16. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıla kadar geçen yaklaşık 350 yıllık zaman dilimi içerisinde ne kadar kayıp olduğunu bilmek kadar kayıpların hangi dönemde yaşandığını bilmek konunun doğru anlaşılabilmesi açısından

önem arz etmektedir. Bu çerçevede bölgeye ait son tahrir olan 1591 tarihli¹⁴ defterde geçen 202 köyün takibi için 1642 tarihli avarız defteri,¹⁵ 18. yüzyıl kayıtlarını içeren (bazı kayıtlarda 19. yüzyıla ait işlemler de bulunmaktadır) derdest defterleri,¹⁶ 1835 nüfus yoklama defteri¹⁷ ve 20. yüzyıl ait kayıtları için ise İçişleri Bakanlığı verileri¹⁸ kullanılmıştır. Bu işlem için 50 yıllık periyotlar oluşturulmuştur. Köylerin takibi sırasında son görüldükleri periyot sonrası 50 yıllık zaman dilimi kayıp dönemi olarak kaydedilmiştir. Örneğin en son 1600-1650 periyotunda görülen (1642 tarihli Avarız defteri) Galir köyünün kayıp dönemi 1650-1700 olarak belirlenmiştir. Buna göre Bayburt kazasında kayıpların yoğunlaştığı üç dönem tespit edilmiştir. Oluşturulan listeye göre 1591 tahririnde var olan ama günümüze ulaşmayan 61 köyün 24'ü yani %39'u 1600-1650 aralığında kaybolmuştur. Bu köyler en son 1591 tahririnde görülmüştür. Anadolu'nun birçok bölgesinde de en yoğun kayıpların yaşandığı dönem bu zaman dilimidir. Bu durumun ana sebeplerinin Celali isyanları ile buna bağlı "Büyük Kaçgunluk" dönemi ve devletin resmi görevlilerinin suiistimalleri,¹⁹ Batıda ve Doğuda²⁰ uzun süreli savaşlar (Avusturya ve Safevi) nedeniyle oluşan güvenlik zafiyeti ve eşkıyalık olayları olduğu söylenebilir. Ayrıca genel olarak Osmanlı Devleti'nde görülen ekonomik krizin²¹ de bu süreci tetiklediği ifade edilebilir.

Bayburt kazasında yerleşmelerin kaybolmasının yoğunlaştığı ikinci dönem 16 köy (%26) ile 1800-1850 aralığıdır. Bu dönemde köy kayıplarının yaşanmasının nedeni 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşıdır. Bayburt ve çevresi bu savaş esnasında Ruslar tarafından işgale uğramıştır. Bu işgal esnasında "*Erzurum'dan Karahisar'a kadar olan köy ve kazalarda halk, bir yandan düşman korkusu diğer yandan firarilerin zulmü nedeniyle yerlerini*

¹⁴ TKGM.KKA.TD. 46. Bu köylerin listesi ayrıca 1518 ve 1530 tahrirleri ile de karşılaştırılmıştır, bkz. BOA.TD. 60 ve 966.

¹⁵ BOA.MAD. 5152. Ayrıca bkz. Mehmet İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 89-117.

¹⁶ TKGM.KKA. Derdest Defterleri, 400 ve 509.

¹⁷ Buna ait kayıtlar için bkz. Yunus Özger, *XLX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.

¹⁸ *Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler 1 Ağustos 1977 Durumu*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1978.

¹⁹ Mustafa Akdağ, *Celali İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 239-240.

²⁰ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993.

²¹ Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, s. 10-27.

terk etmişlerdir."²² Ayrıca bu savaş esnasında ve işgal sonrası geri çekilme sırasında sadece Bayburt'tan değil Erzurum Eyaleti'nin tamamından önemli ölçüde gayrimüslim halk Ruslar tarafından gönüllü veya zorunlu olarak Rusya tarafına göç ettirilmiştir.²³ Bahsedilen bu iki etmen dolayısıyla Bayburt bölgesinden yaşanan Müslüman ve gayrimüslim göçlerle beraber köy kayıpları meydana gelmiştir.

Bayburt kazasında köy kayıplarının yoğunlaştığı üçüncü dönem 1750-1800 aralığıdır. Bu dönemde 9 köy (%14) ortadan kalkmıştır. Söz konusu yerleşmelerin ekonomik yetersizlikler, haksız vergi baskısı ve kıtlık gibi nedenlerle terk edildiği söylenebilir. Örneğin, Çömürge köyü ahalisi öşürlerini 1/5 yerine 1/8 oranında vermek için direktmeleri üzerine merkezden yazılan Ağustos 1760 tarihli yazıda öşürlerini 1/5 oranında vermeleri emredilmiştir.²⁴ Buradan hareketle Bayburt kırsalında köylülerin ekonomik olarak zor durumda olduğu söylenebilir. Mevcut resmi yükümlülüklere ek olarak yöneticilerin haksız vergi talepleri de köylülerin geçim sıkıntısını bir kat daha artırmıştır. Nitekim bazı köyler Bayburt kalesinin tamir ve bakımı ile görevli olmaları nedeniyle avarız vergisinden muaf olmalarına rağmen farklı isimler altında haksız vergi talepleri ile zulüm ve baskıya uğramışlardır.²⁵ Bu baskının hangi boyutlara ulaştığını ve halkı ne derecede etkilediğini görmek açısından Mart 1780 tarihli belge son derece çarpıcı ifadeler içermektedir. Belgeye göre görevlilerin haksız vergi talepleri karşısında halkın "*çekmeğe takatimiz olmayub perakende ve perişan olmamıza sebep ...*"²⁶ şeklindeki ifadeleri de göstermektedir ki bölge idarecilerinin vergi baskısı halkın yaşadıkları yerleri terk etmesine sebep olmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar dışında 1791 yılında yaşanan kıtlık hadisesi halkı daha da çaresiz bırakmıştır.²⁷

²² Uğur Akbulut, "Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı", *Yeni Türkiye*, Yıl 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 148.

²³ Besim Özcan, "1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, Erzurum 2011, s. 195-204.

²⁴ *BOA.AE.SMST.III.*, 61/4482.

²⁵ *BOA.C.ML.*, 33/1527; *BOA.C.AS.*, 672/28238.

²⁶ *BOA.AE.SABH.I.*, 221/14639.

²⁷ *BOA.AE.SSLM.II.*, 72/4332.

Tablo III: 16. Yüzyılda Farklı Bölgelerde Mevcut Yerleşmelerin Çeşitli Zaman Dilim-lerindeki Kayıp Oranları

Zaman Dilimi	1600-1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900	1900-1950	1950-2000
Menemen Kayıp Yerleşme	20	0	21	0	0	0	2	0
%	47	0	49	0	0	0	4	0
Manisa Kayıp Yerleşme	31	3	15	1	59	13	18	0
%	22	2	11	1	42	9	13	0
Konya Kayıp Yerleşme	90	13	6	25	6	6	0	0
%	62	9	4	17	4	4	0	0
Sivas Kayıp Yerleşme	78	69	10	0	10	29	0	0
%	40	35	5	0	5	15	0	0
Tokat Kayıp Yerleşme	61	9	43	22	0	37	6	12
%	32	5	23	12	0	19	3	6
Bayburt Kayıp Yerleşme	24	4	0	9	16	4	4	0
%	39	7	0	14	26	7	7	0

SONUÇ

Göçe bağlı olarak ortaya çıkan terkedilmiş/kaybolan yerleşmeler meselesi Faroği'nin 1976 yılında kaleme aldığı çalışmasından sonra yakın döneme kadar üzerinde yeterince durulmamış bir meseledir. Bu çerçevede son dönemlerde yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Ancak bu tür çalışmaların çoğalmasını ile Anadolu'nun terkedilmiş/kaybolan yerleşmeleri hakkında karşılaştırmalı veriler elde edilebilecek ve sağlıklı çıkarımlar yapılabilecektir.

Her bölgenin fiziki, beşeri, idari, siyasi ve ekonomik şartları yerleşmelerin kaybolma dönemlerini etkilemektedir. Bu çerçevede Bayburt kazasının 16. yüzyılda mevcut 202 köyden 61'i (% 30) günümüze ulaşmamıştır. Kayıpların yoğunlaştığı dönemlerin ise 1600-1650, 1800-1850 ve 1750-1800 olduğu görülmektedir. Genel itibariyle Bayburt kazasında yerleşmelerin

kaybolma sebepleri olarak; Celali isyanları, uzun süreli savaşların yarattığı olumsuz etkiler, eşkıyalık, Rusların bölgeyi işgali, yöneticilerin haksız vergi talepleri, kıtlık vb. etkenler sayılabilir.

Kaybolan yerleşmelerin lokalizasyonunun yapılabilmesi için alan araştırmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Köyler terk edilmiş olsa dahi isimleri bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla üzerinden yüzyıllar geçmiş olsa dahi bölge halkının hafızasında bu isimlerin yaşıyor olduğu farklı pek çok coğrafya da test edilmiştir. Yerleşme isimlerinin kültürel sürekliliğe bağlı olarak yaşanılan coğrafyada bulunan dağ, tepe, dere, harabe vb. mevkilerde hayatiyetinin devam ettirdiği görölmektedir.²⁸ Bayburt özelinde de bunun örneklerini görmek mümkündür. Hamşi köyü, Demirözü'ne bağlı Yakubabdall köyünün doğusunda bir tepe ve vadi ismi olarak varlığını sürdürmektedir. Çalkanas köyü, Bayburt Demirözü'ne bağlı Gökçedere Belediyesi'nin güney doğusunda Çalkan Tepe adıyla bir mevki olarak yaşamaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak köy muhtarları ile yapılan mülakatlar neticesinde elde edilen bu kısmi veriler ayrıntılı bir alan araştırması ile daha da zenginleşecektir.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları:

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:

- Tahrir Defterleri (BOA.TD.): 60; 966.

- Maliyeden Müdevver Defter (BOA.MAD): 5152.

- Perakende Belgeler: BOA.AE.SABH.I., 221/14639; BOA.AE.SMST.III., 61/4482; BOA.AE.SSLM.II., 72/4332; BOA.C.AS, 672/28238; BOA.C.ML., 33/1527.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyúd-ı Kadime Arřivi:

- Tahrir Defterleri (TKGM.KKA.TD.): 46.

- Derdest Defterleri: 400; 509.

II- Telif Eserler:

ADAK, Mutlu, *X.-XVI. Yüzyıllar Arasında Bayburt'un Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015.

AKBULUT, Uğur, "Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı", *Yeni Türkiye*, Yıl 8, S. 44, Mart-Nisan 2002, s. 140-156.

AKDAĞ, Mustafa, *Celali İşyanları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

DEMİR, Alpaslan, "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İşkân Yapısına Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C. 34, S. 58, 2015, s. 563-581.

²⁸ Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Boyunca Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 65.

- DEMİR, Alpaslan, "16. Yüzyıl Göç Çalışmalarında Yöntem ve Terk Edilmiş Köyler Meselesi: Menemen Kazası Örneği", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2020, s. 137-142.
- DEMİR, Alpaslan, "Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 21, 2017, s. 15-31.
- DEMİR, Alpaslan, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Boyunca Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- DÖNDER, Yasin, *XVI.-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Tokat Örneği*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2020.
- ERDEM, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, s. 10-27.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Artışı, Göçler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XVII Yüzyıl)", *Avrupa Tarihinde Türk Eli Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2017, s. 127-136.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, "Terk-i Diyar Etmenin Arka Planına Bir Bakış: Osmanlı Merkez ve Taşra Yönetiminde Yaşanan Değişimlerin Göçe Etkisi (XVII-XVIII. Yüzyıl)", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduka Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Yayınları, Ankara 2017, s. 473-488.
- FAROQHİ, Suraiya, "Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler*, 1976, s. 289-302.
- GÜLTEN, Sadullah, "Osmanlı Anadolu'sunda Bir İskan Hikayesi: Bozok Sancağı'nda Aşiretler, Köylüler ve Celâfiler (16-19. Yüzyıllar)", *History Studies*, C. 11, S. 1, 2019, s. 129-154.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Gözlemcilerinin Kaleminden Osmanlı Dönemi Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması", *Polis Akademisi Yayınları, Kitap Dostu Prof. Dr. Ali Birinci Armağanı* Ankara 2017, s. 479-502.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Türkiye'nin İskan Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler", *17. Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Türkiye'de Osmanlı Dönemi Yerleşmelerinin Terk Edilmesi ve Kaybolması Hakkında Yapılan Çalışmalar", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 1, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 409-429.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman-DEMİR, Alpaslan-ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008.
- İNBAŞI, Mehmet, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 89-117.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993.
- MİROĞLU, İsmet, "Bayburt", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 225-228.
- MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Üçler Matbaası, İstanbul 1975.
- ÖZCAN, Besim, "1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, Erzurum 2011, s. 195-204.
- ÖZEL, Oktay, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak Armağan*, Timaş Yayınları, Ankara 2015, s. 557- 591.

- ÖZGER, Yunus, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler 1 Ağustos 1977 Durumu*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1978.
- YİĞİT, İlker, "İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Ankara 2017, s. 329-364.
- YİĞİT, İlker, *XVI.-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2018.
- YİĞİT, İlker-GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 44, 2017, s. 323-338.